

«РЕЖАЛАШТИРМОҚ» СЕМАНТИКАСИНИ ИФОДАЛОВЧИ ФЕЪЛЛАР

Нажмеддинов Ахмад Рахматович
Филология фанлари фалсафа доктори PhD
Кукон давлат педагогика институти,
Кукон университети

Аннотация: «Режалаштирмоқ» семантикасига эга бўлган феъллар нейтрал to plan/режалаштирмоқ доминанталари остида бирлашган бир қанча лексемалар ва фраземалардан иборат гуруҳ характерига эга бўлиб, улар бир-бирларидан услубий бўёқдорлик ва жанр хусусиятларига кўра ажралиб турадилар.

ГЛАГОЛЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ СЕМАНТИКУ СЛОВА «ПЛАНИРОВАТЬ»

Аннотация: Глаголы с семантикой «планировать» имеют характер группы, состоящей из нескольких лексем и словосочетаний, объединенных нейтральными доминантами планировать, которые отличаются друг от друга по стилистической окраске и жанровым характеристикам.

VERBS EXPRESSING THE SEMANTICS OF THE WORD “PLAN”

Annotation: Verbs with the semantics “plan” have the character of a group consisting of several lexemes and phrases, united by neutral dominants plan, which differ from each other in stylistic coloring and genre characteristics.

«Режалаштирмоқ» семантикасига эга бўлган феъллар гуруҳида доминант идентификатор «to plan» лексемаси бўлиб, унга ёндош қуйидаги синонимик қатор иерархиясини шакллантириш мумкин: to plan, to plot, to contrive, to devise, to contemplate, to project, to scheme, to arrange, to prepare, to get ready, to envision, to premeditate ва ҳ.к.; ўзбек тилида: режалаштирмоқ, режаламоқ, тайёрла(н)моқ, тараддуд кўрмоқ, тадорик кўрмоқ, ҳозирла(н)моқ, шайла(н)моқ, фитна тузмоқ, лойиҳаламоқ ва ҳ.к.

Ўз-ўзидан маълум бўладики, барча ядро бирликлар сингари to plan/режалаштирмоқ лексемаси ҳам ҳеч қандай қўшимча семаларга эга эмас, фақатгина субъектнинг ўз интенциясини амалга ошириш учун услуб, стратегиянинг шаклланиши ва унга эришиш тартибининг нутқдаги экспликацияси учун қўлланилади:

The letter said he had a new father whose picture was enclosed, and he would have to stay in Meridian because they **planned** to build a fishing boat. (Lee H., 84)

Мен ёзувчиман... Сиз кеча Иван Виткевич ҳақида сўзлаган эдингиз, ўша давр ҳақида китоб ёзишни **режалагандим...**(Исмоил А.,162)

To design феъленинг кўшимча маъно оттенкалари ҳам мавжуд бўлиб, режанинг аниқ ва тугаллигига ишора қилади¹: They spent days together in the treehouse **plotting and planning**, calling me only when they needed a third party. (Lee H., 31) – Улар биргаликда дарахт уйда кунлаб нималарнидир хийла қилиб, режалаштириб ўтиришар, мени эса учинчи шерик керак бўлган вақтлардагина чорлашар эди холос – ушбу мисолда барча ҳаракатларнинг бажарилиши битта, аниқ ўйланган режани амалга оширишга қаратилган. Яна бир мисол келтирсак:

I go home to Felipe, feeling awful. I say, “If only Wayan knew how deviously I was **plotting behind her back . . . plotting for** her happiness and success...” (Gilbert E., 342) – Мен Фэлиппинг олдига – уйга бордим. Айтдимки, «агар Уаян унинг ортидан қандай найранглар қилаётганимни... унинг бахти очилсин, омади чопсин дея қандай фитналар уюштириб юрганимни билганда борми».

To plot феъли асосан салбий маънода «фитна уюштирмақ» дея таржима қилинади, бироқ ушбу мисол таҳлили ушбу бирликнинг лексикографик изоҳини талаб этади:

1) to make a secret plan to do something wrong, harmful, or illegal:

The army is plotting the overthrow of the government.

2) to make a secret plan to do something funny or enjoyable to or for someone[+ to infinitive]²:

They're plotting to play a trick on their brother.

Демак, юқоридаги мисолда кўриб турибмизки, «plotting for her happiness and success» бирикмасида сўзловчи гап кетаётган шахснинг бахти ва муваффақияти учун том маънода ижобий мақсадни кўзлаган ва бировга зарар келтирмайдиган фитна уюштирмақда.

To scheme феъленинг маъноси режалаштириш ҳаракатининг тафсилотларини кўрсатиши билан тўлдирилади, шунингдек, режалаштиришнинг баъзи хийла ишлатишга ишора қилувчи салбий, баъзида эса, куйидаги сингари юмор пайдо қилувчи маъно оттенкаларини ўз ичига олади: THAT was Tom's great secret—**the scheme to return** home with his brother pirates and attend their own funerals (Twain M., 111) – укаси билан уйига қайтиб, ўз дафн маросимида қатнашиш режаси – мана, Томнинг улкан сири нима эди.

Ушбу мисолни ҳавола этар эканмиз, равшан бўлдики, to plot ва to scheme феъллари кўп контекстларда бир-бирининг ўрнини босувчи синонимик бирликлар экан.

Ўзбек тилида ҳам ушбу гуруҳ лексемалари орасида юқоридаги сингари маъновий тафовутларга гувоҳ бўлишимиз мумкин. Хусусан, тайёрламоқ лексемаси «тайёр, муҳайё ҳолга келтирмақ, ҳозирламоқ» маъносидан ташқари «ҳосил қилмоқ, ишлаб юзага келтирмақ, етиштирмақ» каби семаларга ҳам эгадир: Бу пайтда таъбига қараб телевизор, ёки мусиқа маркази "ишга" тушади. Унга қадар Баҳор шошилмай, жуда эътибор билан мазали таом тайёрлайди. (Абдуллаев А., 100) – бу вазиятда «таом тайёрламоқ», «таом

¹ Куцевич Ю. А. Интенциональные лексические значения как объект исследования // Известия Смоленского государственного университета. – 2020. – №. 1. – С. 121-134.

² To plot// <https://dictionary.cambridge.org/ru>

пиширмоқ» маъносини ҳосил қилмоқда. Аниқки, «тайёрламоқ» лексемаси қўлланилиш диапозони ниҳоятда кенг ва контекстга мувофиқ турлича талқин қилиниши мумкин бўлган ўзига хос табиатга эга феъллардан биридир.

Шайланмоқ феъли «бирор иш-ҳаракатни бошлашга тайёр бўлиб турмоқ», шайламоқ эса «тайёр ҳолатга келтирмоқ, тахт қилмоқ» маъноларида³ қўлланилади ва иш-ҳаракатни амалга оширишга тузилган режанинг сўнгги палласига ишора қиладилар: Урилган, лекин ҳали ҳолсизланмаган Абдулла бутун кучини йиғиб: “Мана энди янги йил кечаси кутган соатим етди!” – деб Винокуровнинг яқинлашиши билан унинг ҳиқилдоғига ёпишмоқчи бўлиб, ўзини шайлади.(Исмоил А., 286) – ушбу вазиятдан маълум бўлиб турибдики, «шайла(н)моқ» лексемаси тайёргарлик кўриш семантикаси билан бирга кутилаётган иш-ҳаракатнинг содир бўлишига ёки амалга оширилишига субъект ишончининг комиллиги, тайёрлиги ёки қарорининг қатъийлигига ҳам ишора қилади – ҳавола этилган парчада Абдулла ўз режаси, яъни Винокуровнинг ҳиқилдоғидан олишга бўлган қарорининг қатъийлиги, унга ўзининг руҳан ва жисмонан тайёр эканлиги ифодасига хизмат қилади.

Фитна қилмоқ/уюштирмоқ кўшма феъллари таркибининг «фитна» от сўз туркуми ядро бирлиги салбий бўёқдорликка эга бўлиб, «ғаразли мақсадни амалга ошириш йўлида бировни қоралаш учун қилинадиган хатти-ҳаракат, бузғунчилик», «яширин тил бириктириш йўли билан давлатга, сиёсий раҳбарга, ташкилот ёки шахсга қарши режалаштирилган ҳаракат»⁴ семаларига эга бўлиб, қўлланилиши жиҳатидан нисбатан услубий чегаралангандир – у асосан бадийий, сиёсий ва публицистик жанрларга хос бирлик; сўзлашув нутқи услубида, шахслараро муносабатлар доирасида фаол эмас: Майор шеригимни сўроққа тута бошлади. Аввалига Хиваю Хўқандда нима қилдинг? – деб сўради. Шеригимнинг изоҳлари майорни қониқтирмади. “Сен бу икки ерда **фитналар уюштириб** юргансан,” – деди. “Сизлар, инглизлар, **фитналарга устаси фарангсизлар**” – деди.(Исмоил А., 26) – ушбу парчада ҳарбий дискурсга хос қатъий оҳанг қўлланилган интенционал бирликлар орқали яна ҳам конкретлашгандек гўё.

Равшанки, «режалаштирмоқ» семантикасига эга бўлган феъллар нейтрал to plan/режалаштирмоқ доминанталари остида бирлашган бир қанча лексемалар ва фраземалардан иборат гуруҳ характерига эга бўлиб, улар бир-бирларидан услубий бўёқдорлик ва жанр хусусиятларига кўра ажралиб турадилар.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2007. – «Ш» ҳарфи, – Б.6

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2007. – «Ф» ҳарфи, – Б.34